

CHAPTER 2
**THE ROLE OF TEACHING PRACTICES IN GEOGRAPHICAL
DISCIPLINES IN SHAPING THE ENVIRONMENTAL CULTURE OF
FUTURE GEOGRAPHY TEACHERS**

Hryshko S.V., Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Geography and Tourism, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia

Levada O.M., Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Geography and Tourism, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia

Nepsha O.V., Senior Lecturer, Department of Geography and Tourism, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia

Koval D.O., 3rd year student of the first (bachelor's) level of higher education specialising in 014.07 Secondary Education (Geography), Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia

In the current context of acute environmental problems, transformation of the natural environment and growing anthropogenic pressure on natural systems, high-quality training of future geography teachers is of particular importance. The formation of environmental awareness in the younger generation largely depends on their level of professional competence, environmental thinking and practical skills. In this context, teaching practices in geographical disciplines are an integral part of the professional training system for students of higher education institutions [4,6,8].

Teaching (field) practices ensure the integration of theoretical knowledge with real natural and socio-economic processes. They contribute not only to the consolidation and deepening of knowledge gained during classroom training, but also to the formation of professional skills in analysing, assessing and forecasting

the state of natural systems. The ecological aspect of training practices, which involves the development of ecological-heuristic, ecological-activity and ecological-pedagogical skills, is of particular importance.

The systematic nature of the practices – from geology, meteorology, and hydrology in the first year to geomorphology, soil geography, and economic and social geography of Ukraine in the senior years – ensures the gradual formation of the professional thinking of future teachers. Thus, educational practices are a key factor in the formation of ecological culture, research skills and the readiness of students to implement environmental protection activities in the educational process.

Educational practices in geographical disciplines are conducted with the aim of developing the applied component of the theoretical basis of the academic discipline, as well as mastering and practising professional skills and their further application in the professional sphere [4]. Educational practices contribute to the development of both motivational and personal qualities (communication and organisational skills) and professional qualities (pedagogical skills, creation of conditions for research work). All internships in natural science specialities at pedagogical higher education institutions are divided into two categories: educational (field) and industrial (pedagogical) internships. In the higher education system, educational internships are links in the theoretical, educational, methodological and scientific development of future specialists.

Teaching practice has long occupied a leading place in the training of future geography teachers. According to the curriculum, students majoring in A4.07 Secondary Education (Geography) at the Faculty of Natural Sciences of the Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky are allocated 8 academic weeks for teaching practice in geography disciplines in their 1st to 4th years. According to the curriculum, in the first year, teaching practices are conducted in meteorology and climatology, hydrology, and geology; in the second

year – in cartography, soil geography, and geomorphology; and in the fourth year – in economic and social geography of Ukraine.

The main didactic task of the training practice is to consolidate the theoretical knowledge gained in lectures and practical classes and to instil field research skills.

The role of educational practice is particularly important at present, when issues of rational nature management and nature conservation have become of paramount importance. The ecological aspect of practice is particularly noteworthy here [6]. One of the tasks of the practice is to teach the ability to evaluate and recommend measures for rational nature management. In particular, one of the goals of economic and geographical practice is to instil skills in the economic assessment of natural conditions, determining their impact on the economic activities of the population, and evaluating the possibilities for more rational use of natural conditions and resources. As we can see, this involves a much broader range of ecological and practical tasks that have long been set in practical geography.

In addition, in the training of future teachers, an important task of educational practice is to teach future geography teachers simple and accessible methods of field research in general education institutions [10].

Teaching practice in geographical disciplines has undoubted advantages over fragmented experiments and trials. It broadens and deepens the theoretical knowledge acquired by students, introduces them to its practical application in the study of natural complexes, and demonstrates the importance of geography in solving nature conservation problems [8,12].

As already noted, the most important task of educational practice is to instil in students professional skills in analysing and assessing the state of natural systems, as well as to facilitate the collection of material for coursework and dissertations.

In the process of collective research of natural objects, an ecological culture of behaviour is formed and the need for nature conservation activities is fostered.

During their training, students learn:

- how to set rational research goals and objectives;
- how to work with scientific literature, compile card indexes and databases on specific topics;
- how to choose the right methodology and work with it clearly;
- conducting field research in nature, methods of field observations;
- presenting research results, including in the form of tables, diagrams, graphs, drawings;
- developing practical recommendations for improving the ecological condition of the object under study based on the conclusions of the work performed;
- clear presentation of the research results obtained;
- research skills;
- search skills;
- methods of generalisation based on specific facts;
- environmental orientation.

Thus, two interrelated stages can be identified in the formation of environmental culture during educational practice: theoretical analysis of the environmental situation and the stage of forming practical analytical skills. The content of the first stage is seen in the assimilation by students of ecological terms and concepts that express the essence and certain patterns of interaction between society (represented by humans and the production factor) and the natural environment.

The second stage is related to the use of these terms and concepts in research tasks in practical activities in the natural environment – excursions, educational practices, communication with nature. According to our definition, we are talking about ecological-heuristic skills, which, in turn, can be divided into two types: analytical skills for studying and assessing the state of the environment on a theoretical level and analytical skills for studying and assessing the state of the environment on a practical level. There is reason to believe that learning theoretical analysis of ecological phenomena precedes learning practical ecological analysis.

The scientific and theoretical knowledge acquired by students should form the basis for a new, more in-depth stage of analysis of ecological phenomena and further development of ecological skills. Theoretical mastery and the first practical approach to professional environmental skills can be effectively achieved with the appropriate preparation of teaching materials and their study with students in professional cycle classes.

The significance of such a logical link as educational practice lies primarily in the development of practice-oriented environmental professional thinking as the basis for the qualified mastery of environmental skills. For the successful completion of educational, practical and research tasks of an environmental nature, a minimum set of environmental heuristic and other types of skills is identified, which students learn during their teaching practice.

Subject-specific teaching practices conducted in the first and second years of study are of great importance in shaping the environmental culture of future geography teachers. The aim of these practices is to deepen students' geographical training in a practical way, familiarise them with the basic methods of field observation used in various branches of science, methods of processing these observations, keeping observation journals, compiling tables, constructing graphs, writing reports, as well as instilling the first skills of independent work in the field and the ability to take a comprehensive approach to the assessment of natural phenomena (the ability to record, observe and analyse) [6,8].

The main objectives of the first-year geology training practice are to consolidate and deepen knowledge about rocks, their composition, conditions of occurrence and formation processes, and their connection with landforms; mastering practical skills in selecting and documenting samples of rocks, minerals, fossils, describing geological outcrops, and mastering methods of palaeogeographic research. At the same time, it is advisable to focus students' attention on studying environmental issues and problems, such as:

1. The diversity of types of human geological activity, which includes not only quarrying, but also land ploughing, road construction, livestock grazing, etc.
2. Assessment of the scale of human geological activity carried out when visiting mines, quarries, and studying the performance indicators of enterprises.
3. Assessment of the impact of human economic activity on the quality of groundwater indicators, which are revealed in the process of describing sources, water intake structures, and analysing materials from enterprises and institutions.
4. Identification of environmental problems associated with the use of mineral resources, among which the following can be highlighted: incomplete extraction of minerals, imperfect raw material processing systems, losses associated with transportation, storage, etc.
5. Familiarisation with geological natural monuments in the area [1,4].

Thus, the geological training practice develops such ecological and heuristic skills as: the ability to identify the geological impact of humans on the natural environment; the ability to assess the scale of human geological activity; the ability to assess the impact of human activity on the groundwater regime; the ability to assess various aspects of the use of mineral raw materials.

The meteorology and climatology training practice in the first year allows students to develop:

- the ability to organise weather and microclimate observations;
- the ability to identify sources of atmospheric pollution;
- basic skills in analysing samples for various pollutants.

In this regard, it is advisable to include the following in the programme of this practice:

- familiarisation with local weather stations;
- environmental issues, such as establishing the dependence of meteorological indicators on the impact of certain industrial enterprises in large cities, and when observing various manifestations of the impact of human economic activity on the atmosphere, it is especially important to identify how the prevailing wind

direction affects the transport and spread of various fumes and emissions from industrial enterprises [2,4,5].

Based on these observations, students can express their thoughts on the rationality of residential and industrial construction planning. It is also important to familiarise students with various natural indicators for research.

The aim of the first-year hydrology training course is to familiarise students with methods of field research of water bodies in order to broaden and deepen their knowledge of water in nature and its interrelationships with other components of nature. During the hydrology practice, it is very important to focus on the following tasks: practising methods of primary analysis of qualitative indicators and physical properties of surface waters (describing the transparency, taste, smell and other properties of water, searching for the causes of the deterioration of these qualities and sources of pollution); careful study of the consequences of various land reclamation measures, primarily such as drainage of swamps, construction of canals and reservoirs; study of lakes and reservoirs. On this basis, very important environmental skills are formed. Much attention is paid to the organisation of field material collection on the following topics: «The general condition of the reservoir, its stage of development, qualitative characteristics of the water mass (transparency, colour), water «blooming» and other features»; «The presence of abrasion processes, their impact on the coastline, features of coastal sediments»; «The nature of channel and surface runoff into lakes and reservoirs, runoff as a possible source of pollution», etc. Based on the collected materials, students are invited to try to develop proposals and recommendations for the protection of a particular water body.

To summarise the above, it can be said that the training practice in hydrology contributes to the formation of the following skills: organisation of comprehensive observation of water bodies; conducting morphological and morphometric observations (construction of a plan of a river section in isobaths, a plan of a lake in isobaths); measuring water temperature at different depths; determining the

physical and chemical characteristics of natural waters; developing characteristics of the water regime of rivers, lakes and reservoirs; identifying sources of pollution of water bodies, as well as a number of other professional environmental skills that are important in hydrological terms [2,4,5].

The skills acquired by students in identifying the effects of various types of human activity on the water, temperature, chemical and biological regimes of rivers, lakes and reservoirs, as well as their ecological and practical skills in determining measures for the protection of water bodies, are very relevant in practical terms.

The ability to determine water quality according to certain indicators is also very important, not only for students studying geography at a professional level, but also for anyone. At a time when drinking water is deteriorating every year, the ability to determine water quality is extremely important.

This is due to the fact that currently, the pollution of water bodies with nitrates, chlorides, sulphides, lead and zinc salts, and other chemical compounds is the most acute environmental problem. In practical terms, it is important to teach students of pedagogical universities how to determine the content of these chemicals in water, which includes the ability to determine the composition and quality of water, as well as the level of contamination of water, soil and food samples, and to determine the level of background radiation and radiation safety. With these skills at a professional level, geography teachers will be able to clearly show other people, especially their students, the causes of acute environmental problems and, with their ecological skills, they will also be able to organise the most effective nature conservation measures. Thus, several types of skills are mastered here at once: ecological-heuristic, ecological-active, ecological-professional, and ecological-pedagogical.

The second-year geomorphology training practice is aimed at teaching the methodology of field geomorphological research related to the comprehensive study of the relief of the area.

To strengthen the ecological focus of the training practice, it is advisable to include the following tasks in its programme:

- assessment of the relief as one of the factors determining human economic activity and its consequences;
- analysis of the impact of economic activity on the intensity of erosion processes;
- study and assessment of anthropogenic landforms (quarries, ditches, embankments, etc.) and assessment of their role in the geomorphological complex and their impact on various natural processes (surface runoff, erosion rate, etc.).

Practical work in geomorphology also contributes to the formation of many important environmental skills for future geography teachers: the ability to determine the morphological characteristics of landforms; give a geomorphological description (of river valleys, slopes); identify current geomorphological processes and accumulations in the riverbed and valley; describe the economic use of the river valley and much more [2,4,5,9].

In the process of teaching practice in soil geography in the second year, the most important topics for the formation of students' professional environmental skills are «Study of soil composition and properties», «Physical properties of soil» and «Chemical properties of soil». Particular attention should be paid to the topic of the practical class: «Abiotic factors of the terrestrial ecosystem, their description and analysis». The content of the above-mentioned topics contributes to the formation of certain skills and abilities for studying the qualitative and quantitative composition of soil (the ability to conduct field studies of soils: techniques for laying pits, morphological description of genetic horizons, sampling, etc.); identifying the relationship between soil type and soil formation factors; providing an economic assessment of the natural productivity of land based on the study of soil distribution patterns using profiling and a number of similar techniques; mastering the profiling method in soil studies; determining field soil moisture, bulk weight, acidity, pH of water suspension, amount of absorbed bases, etc. [4,6,7,8].

The crowning achievement of the training practices is the training practice in economic and social geography of Ukraine, which is conducted in the fourth year. The didactic task is to determine the degree and nature of the impact of human society on the geographical environment and its main components.

One of the most important goals of this practice is to instil in students the skills of economic assessment of natural conditions and resources, identify their impact on the economic activities of the population, and assess the possibilities for more rational use of natural conditions and resources, i.e., rational nature management. It is particularly difficult to make a quantitative assessment of the state of a particular territory, natural complex or its structural unit. These tasks, especially with regard to pollution components, are very complex and, in some respects, go far beyond the scope of the environmental training of future geography teachers.

However, in some cases, when conducting economic and geographical research in educational practice, it is necessary to include specifically environmentally-oriented tasks for students. For example, when studying industrial areas and the impact of individual enterprises, such as power plants, on the environment, it is necessary to obtain information about the length of chimneys, the chemical composition of fuel and the efficiency of ash collectors. Based on this data, it is possible to estimate the daily emissions of ash and gases (SO_2 , NO) and the area of their dispersion, taking into account wind direction and speed. In most cases, the main focus is on a qualitative assessment of the state of the environment, which includes identifying the main factors affecting its condition and studying the functioning of natural systems.

The organisation of economic and geographical practice and its economic focus require not only serious preliminary preparation, but also the collection of materials according to a clearly defined plan. It is important to organise the practice in such a way that for each of the natural objects of observation – enterprises, settlements – the student can give a conclusion, assess the ecological situation, and

outline ways to optimise it. One of the conditions for achieving this goal is the detailed development of individual tasks of ecological content and control over their implementation [1,2,3].

Thus, educational practices in geographical disciplines are an integral and system-forming component of the professional training of future geography teachers, as they provide an organic combination of theoretical knowledge with practical activities in the natural and socio-economic environment. It is in the process of field research, observation, analytical work and assessment of the state of natural objects that a set of professionally significant skills is formed – research, analytical, organisational, methodological and pedagogical. Of particular importance is the ecological orientation of teaching practices, which contributes to the development of ecological-heuristic, ecological-activity and ecological-pedagogical skills, forms the ability of future specialists to carry out qualitative and quantitative assessment of the state of the environment, determine the consequences of human economic activity and propose ways to optimise nature use. The consistency and logical completeness of practical training – from subject-specific practices in the early years to comprehensive economic and geographical research – ensure the gradual formation of the ecological culture and professional thinking of future teachers. Thus, teaching practices are an effective tool for shaping competent, environmentally conscious and socially responsible teachers who are able to implement educational and environmental protection tasks in modern conditions.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

До розділу 1

1. Semigina T. Navigating Wartime Realities: Adaptation and Resilience in Ukrainian Social Work Education / T. Semigina, O. Stoliaryk // *Socialine teorija, empirija, politika ir praktika*. 2025. Vol. 31. P. 8–24.
2. Любарець В. Соціальна резильєнтність як стратегічний принцип трансформації системи соціальних послуг в Україні / В. Любарець, А. Гриньків, Є. Панюшкін // *Humanitas*. 2025. № 4. С. 183–193.
3. Життєстійкість для кожного українця: презентовано концепт проєкту // Астарта-Київ. URL: <https://astartaholding.com/zhyttyestijkist-dlya-kozhnogo-ukrayinczya-prezentovano-koncept-proyektu/>.
4. Про реалізацію експериментального проєкту із запровадження комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2023 № 1049 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP231049>.
5. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2023 р. № 1049 : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.06.2024 № 663. Урядовий портал. 2024. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid-3-zhovtnia-2023-r-1049-i070624-663>
6. Economics of Better Care: Brief / UNICEF, Maestral International. 2025. URL: <https://knowledge.unicef.org/resource/economics-better-care>
7. У 22 областях України працюють Центри життєстійкості. Неємія. URL: <https://nehemiah.org.ua/novyny/u-22-oblastyakh-ukrajini-pratsyuyut-tsentri-zhittestijkosti.html>
8. Про затвердження плану заходів з реалізації у 2024–2027 роках Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року :

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.11.2024 № 1091-р. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-z-realizatsii-u-20242027-rokakh-stratehii-demohrafichnoho-rozvytku-ukrainy-na-period-do-2040-roku-i011124-1091>

9. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.09.2024 № 922-р.

10. Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?» // Офіційний сайт програми. URL: <https://howareu.com/pro-prohamu>.

11. Перший «Центр життєстійкості» у Закарпатській області. ГО Неємія. URL: <https://nehemiah.org.ua/novyny/pershij-tsentr-zhittestijkosti-u-zakarpatskij-oblasti.html>

12. Центри життєстійкості: посібник з облаштування та функціонування // Big City Lab ; Міністерство соціальної політики України. URL: https://decentralization.ua/uploads/library/file/900/BigCityLab_Centers_Of_Sustainability__1_.pdf.

13. Життєстійкість. // Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України. URL: <https://www.msp.gov.ua/about/klyuchovi-napryamy/zhyttestiykist>

14. Рибальська А. На Київщині допомагатимуть формувати життєстійкість: відкрили перший Центр.// Суспільне. Київ. 2024, 16 квітня. URL: <https://suspilne.media/kyiv/722840-na-kiivsini-dopomagatimut-formuvati-zittestijkist-vidkrili-persij-centr/>

15. У Ніжині відкрили Центр життєстійкості. Ніжин.City. 2024. 26 черв. URL: <https://nizhn.city/articles/367148/u-nizhini-vidkrili-centr-zhittestijkosti>

16. У Менській громаді запрацював Центр життєстійкості. Менська міська рада. URL: <https://mena.cg.gov.ua/index.php?id=524977&tp=page>

17. Бедна А., Приступа К. Заняття для дітей та тренінги для батьків: у Чернігові відкрили перший в місті Центр життєстійкості. //Суспільне. Чернігів. 2024, 12 серпня. URL: <https://suspilne.media/chernihiv/812049-zanatta-dla-ditej-ta-treningi-dla-batkiv-u-cernigovi-vidkrili-persij-v-misti-centr-zittestijkosti/>
18. Ізотов І., Іванова О. На Полтавщині відкрили перший в області центр життєстійкості. //Суспільне. Полтава. 2024, 3 квітня. URL: <https://suspilne.media/poltava/720278-na-poltavsini-vidkrili-persij-v-oblasti-centr-zittestijkosti/>
19. У Черкаській області діють 10 центрів життєстійкості: адреси та послуги. 18000.com.ua. URL: <https://18000.com.ua/strichka-novin/u-cherkaskij-oblasti-diyut-10-centriv-zhittjestijkosti-adresi-ta-poslugi/>
20. Аналітична довідка: Центр життєстійкості Миколаїв за жовтень 2025 року. Департамент праці та соціального захисту населення Миколаївської міської ради. URL: https://sotsdepart.mk.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4319&Itemid=216
21. European Social Network (ESN). Integrated Social Services in Europe. Brighton: ESN, 2019. 124 p.
22. Council of Europe. Recommendation CM/Rec(2011)5 of the Committee of Ministers to member states on reducing the risk of vulnerability of children and young people. URL: <https://search.coe.int>.
23. Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовт. 2020 р. № 1353-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80>.
24. World Health Organization. Problem Management Plus (PM+): Individual psychological help for adults impaired by distress in communities exposed to adversity. Geneva: WHO, 2016.

25. World Health Organization. Self-Help Plus (SH+): A group-based stress management course for adults. Geneva: WHO, 2021.
26. World Health Organization. mhGAP Humanitarian Intervention Guide (mhGAP-HIG): Clinical management of mental, neurological and substance use conditions in humanitarian emergencies. Geneva: WHO, 2015.
27. European Social Network (ESN). Integrated Social Services in Europe. Brighton: ESN, 2019. 124 p.
28. Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на створення мережі спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 квіт. 2021 р. № 398. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/398-2021-%D0%BF>
29. Деякі питання Єдиної інформаційної системи соціальної сфери : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квіт. 2021 р. № 404

To chapter 2

1. Гришко С.В., Прохорова Л.А., Левада О.М., Непша О.В., Іванова В.М., Зав'ялова Т.В. Екологічне виховання студентів-географів під час вивчення курсу «Геологія з навчальною практикою» в закладі вищої освіти. Перспективи та інновації науки: журнал. 2022. № 1(6) 2022. С.141-150. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-1\(6\)-141-150](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-1(6)-141-150)
2. Гришко С.В., Прохорова Л.А., Непша О.В., Зав'ялова Т.В. Педагогічні умови формування екологічної культури майбутніх учителів географії під час вивчення дисциплін професійного циклу. Інноваційна педагогіка. 2021. Вип. 34. Т.2. С. 9-13. <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/34-2.36>
3. Гришко С.В., Прохорова Л.А., Непша О.В., Зав'ялова Т.В. Формування екологічної культури майбутніх учителів географії під час вивчення курсів «Географія материків і океанів» та «Фізична географія

України» в закладі вищої освіти. Вісник науки та освіти: журнал. 2023. № 4(10). 2023. С. 424-436. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-4\(10\)-424-436](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-4(10)-424-436)

4. Данильченко О., Корнус О, Корнус А, Сюткін С, Нешатаєв Б. Практична підготовка студентів: стан і проблеми. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. 2018. Вип. 27. С. 28-34.

5. Донченко Л.М., Зав'ялова Т.В., Іванова В.М., Непша О.В. Формування екологічних знань і вмінь майбутніх вчителів географії під час вивчення курсу «Загальне землезнавство». Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. Вип. 63. Т. 2. С. 59-64.

6. Дудка І.Г., Носаченко В.М. Особливості практичної підготовки майбутнього вчителя географії до екологічної діяльності. Вісник ХДУ. Серія: Географічні науки. 2019. № 11. С. 130-136.

7. Зав'ялова Т.В., Непша О.В. Екологічне виховання при вивченні дисципліни «Географія ґрунтів з основами ґрунтознавства». Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи: зб. Матеріалів VI Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф., 25 жовтня 2016 р. Переяслав-Хмельницький, 2016. Вип. 6. С.13-15.

8. Непша О.В., Гришко С.В. Роль навчальних практик у формуванні професійних компетенцій майбутніх вчителів географії. Збірник тез за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції «Філософські обрії сьогодення» 19 листопада 2020 р. Херсон: ХДАЕУ, 2020. С.91-93.

9. Прохорова Л. Основні положення проведення навчальної практики з геоморфології зі студентами-географами. Збірник тез II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «II Шкловські читання «Проблеми сучасних природничо-математичних наук та методик їх викладання». Глухів, 2020. С.127.

10. Прохорова Л.А., Зав'ялова Т.В., Непша О.В. Готовність майбутніх вчителів географії до екологічного виховання учнівської молоді у сучасній загальноосвітній школі. Екологія – філософія існування людства: зб. наук. праць. Мелітополь: ТОВ «Колор Принт», 2018. С.96-100.

To chapter 3

1. Вихляєв Ю.М. Теорія і технології оздоровчо-рекреаційної рухової активності: навч. посіб. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 648 с.

2. Круцевич Т.Ю., Безверхня Г.В. Рекреація у фізичній культурі різних груп населення: навч. посіб. Київ: Олімпійська література, 2010. 248 с.

3. Олексієнко Я.І., Гунько П.М. Теорія, види та технології оздоровчо-рекреаційної рухової діяльності: навч.-метод. посіб. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2018. 260 с.

4. Пангелова Н.Є., Пангелов Б.П. Сучасні тенденції у розвитку рекреаційної діяльності населення України. Young Scientist. 2019. № 4.1 (68.1). April. С. 161-164.

5. Проценко А.А., Котова О.В., Цибульська В.В., Непша О.В., Суханова Г.П., Кирієнко О.Г. Роль фізичної рекреації у сучасному суспільстві, збереженні та зміцненні здоров'я людини. Actual scientific research in the modern world. Journal. Pereiaslav. 2023. Is. 7(99). С. 137-140.

6. Рибковський А.Г., Канішевський С.М. Системна організація рухової активності людини. Донецьк: ДонНУ, 2003. 436 с.

7. Сопотницька О.В., Сопотницький Р.С. Сучасні оздоровчі технології в процесі фізичного виховання студентської молоді. Інноваційні підходи до фізичного виховання і спорту студентської молоді: матеріали п'ятого регіонального наук.-метод. семінару / за заг. ред. Огнистого А.В., Огнистої К.М. Тернопіль: Видавництво СМТ «ТАЙП», 2020. С. 160-164.

8. Товт В.А., Маріонда І., Сивохоп Е., Сусла В. Теорія і технології

оздоровчо-рекреаційної рухової активності: навч. посіб. для викладачів і студентів. Ужгород: Говерла. 2015. 88 с.

9. Христова Т.Є., Сопотницька О.В., Непша О.В., Суханова Г.П. Організація фізкультурно-оздоровчої і спортивно-масової роботи в літніх дитячих оздоровчих таборах. Гуманітарний діалог у контексті глобальних соціальних змін: кол. моногр. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2025. С. 31-34. <https://doi.org/10.61718/mon2025074>.

10. Ціповяз А.Т., Христова Т.Є., Антонова О.І. Практичні методи фізичного виховання та реабілітації: навч. посіб. Кременчук: Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, 2013. 140 с.

11. Юрченко Ю. Рухова активність як чинник, що визначає здоров'я людини. Молода спортивна наука України: зб. наук. праць з галузі фізичної культури та спорту. 2006. Вип. 10. Львів: НВФ «Українські технології». Т. 3. Розділ 3.1. С. 57-62.

12. Khrystova Tetiana. Conceptual approaches to conservation of student health. Education during a pandemic crisis: problems and prospects. Monograph / Eds. Tetyana Nestorenko & Tadeusz Pokusa. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020. P.135-140.

13. Kotova O.V., Sopotnytska O.V., Nepsha O.V. The use of fitness technologies as a motivating factor for physical education classes in institutions of higher education. Development of physical culture and sports amidst martial law: International scientific conference (October 5-6, 2022). Częstochowa: Baltija Publishing, 2022. P. 69-73. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-253-1-16>

14. Protsenko Andrii, Kotova Olena, Tsybul'ska Viktoriia, Sukhanova Hanna, Sopotnytska Olena. Non-traditional types of physical recreation as a basis for the formation of a healthy lifestyle of student youth. Сучасне суспільство: глобальні трансформації: кол. моногр. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2024. С. 23-26.

До розділу 4

1. Anchondo E.L. The tourism students' awareness of communicative competence in an english as a foreign language context. *European scientific journal*, 2018, №5, 184. URL: <http://dx.doi.org/10.19044/esj.2018.v14n5p184>
2. Bihych O., Okopna Y. E-learning in professionally oriented german communicative competence formation of students majoring in tourism management. *Advanced education*, 2018, №9, 126-131. URL: <https://doi.org/10.20535/2410-8286.132499>
3. Dziubata Z. Labour market trends teaching in tourism industry in the context of eurointegration processes. *Збірник наукових праць ТДАТУ імені Дмитра Моторного (економічні науки)*, 2022, №2(46), 44–51. URL: <https://doi.org/10.31388/2519-884X-2022-46-44-51>
4. Ho Y.-Y. C. Communicative language teaching and English as a foreign language undergraduates' communicative competence in tourism english. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 2020, №27, 100271. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2020.100271>
5. Lazebna O., Kotvytska V. CLIL in tourism students' multicultural competence development. *Advanced Education*, 2021, №8(19), 4–11. URL: <https://doi.org/10.20535/2410-8286.226588>
6. Zhumbei M., Savchuk N., Apelt H., Kopchak L., Pryimak L. International experience in formation of foreign language communicative competence in tourism students in the context of blended learning. *Khazar journal of humanities and social sciences*, 2023, №1. URL: <https://doi.org/10.5782/.kjhss.2023.21.34>
7. Жумбей М. М. Інноваційні підходи до впровадження інтерактивних моделей навчання іноземних мов у підготовці студентів сфери обслуговування. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 2024, №97. URL: <https://www.chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/97/13.pdf>

8. Жумбей М. М., Копчак Л. В., Приймак Л. Б. Роль формування іншомовної компетентності майбутніх фахівців сфери туризму та гостинності в умовах війни. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: педагогічні науки: реалії та перспективи, 2023, №93, 53–58. URL: <https://enpuir.udu.edu.ua/entities/publication/5117db6e-6794-42bd-912e-31d6c5ab8c4a>
9. Івасів Н. С. Професійна іншомовна підготовка майбутніх фахівців з туризмознавства як педагогічна проблема. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, 2017, №V(54)(126), 23–27. URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/03/Foreign-language-professional-training-of-future-tourism-science-specialists-as-a-pedagogic-problem-N.-S.-Ivasiv.pdf>
10. Кожевнікова В., Шепель М. Іноземна мова професійних комунікацій як елемент підготовки фахівців готельно-ресторанного бізнесу. *Економіка та суспільство*, 2021, №30. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-30-6>
11. Мединська С. І. Формування іншомовної компетентності як компонента професійної підготовки фахівців у галузі туризму. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія педагогіка і психологія*, 2016, №2(12), 233–237. URL: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2016/2/39.pdf>
12. Чорна Л. В. Міжкультурна комунікація в туризмі: професійно-прикладний аспект. *Карпатський край*, 2018, №1–2(10–11), 137–143. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/kk/article/download/3742/4335/7850>
13. Шестель О., Старинець О., Заїка О. Засоби формування іншомовної комунікативної компетентності фахівців сфери обслуговування. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2019, №26(2), 179–184. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195909>

14. Kuzmenko A., Solodiuk N., Petrova Y., Kozinets I. Culture of academic integrity of postgraduate students in Ukraine: peculiarities of development and formation. The Online Journal of Education Policy and Management. Revista on line de Política e Gestão Educacional, Araraquara, 2023, v. 27, n. esp. 2, e023050, DOI: <https://doi.org/10.22633/rpge.v27iesp.2.18782>

До розділу 5

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. ст. 141

2. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 2 травня 2023 р. Відомості Верховної Ради України. (реєстраційний номер 3077-IX від 02.05.2023).

3. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні. Указ Президента України; Концепція від 22.07.1998 № 810/98

4. Стешенко Т.В., Канюк М.Т. Муніципальна служба в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Державне будівництво та місцеве самоврядування Випуск (43 ' 2022). С.107-115. <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2022-43-107> УДК 342.25

5. Мартищенко С.Л. Концептуальні особливості сучасного етапу адміністративно-територальної реформа в Україні. Часопис Київського університету права, (2-4), (2022). С.32-37. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2-4.2022.04>

6. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. Відомості Верховної Ради України. 2016. №4. ст 43.

До розділу 6

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 217 А (III) від 10 грудня 1948 р.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16 грудня 1966 р.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04 листопада 1950 р.
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Verentsov v. Ukraine» від 11 квітня 2013 р.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Shmushkovych v. Ukraine» від 14 листопада 2013 р.

До розділу 7

1. Костицький М. В. Юридична психологія : підручник. — Київ : Атіка, 2004. — 480 с.
2. Васильєв В. Л., Костицький М. В. Юридична психологія : підручник. — Київ : Юрінком Інтер, 2010. — 640 с.
3. Коновалова В. О. Судова психологія : навч. посіб. — Харків : Право, 2012. — 256 с.
4. Сингаївська І. В. Психологічні особливості переживання психотравмуючих подій : монографія. — Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. — 256 с.
5. Чанчиков І. В. Соціально-психологічні чинники спотворення показань свідків // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. — 2019. — Вип. 3. — С. 98–104.
6. Тіщенко В. В. Психологія слідчої діяльності : навч. посіб. — Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. — 312 с.

7. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. — Харків : Право, 2019. — 752 с.
8. Бандурка О. М., Бочарова С. П., Землянська О. В. **Юридична психологія** : навч. посіб. — Харків : Ун-т внутр. справ, 2003. — 352 с.
9. Максименко С. Д. Загальна психологія : підручник. — Київ : Центр учбової літератури, 2017. — 720 с.
10. Коновалова В. О. Психологічні особливості оцінки достовірності показань у кримінальному провадженні // Вісник Національної академії правових наук України. — 2018. — № 2. — С. 145–156.
11. Тіщенко В. В. Психологічні аспекти формування та перевірки показань у слідчій діяльності // Юридична психологія. — 2019. — № 1 (24). — С. 32–41.
12. Сингаївська І. В. Вплив психотравматичного досвіду на процес відтворення подій // Проблеми сучасної психології. — 2020. — Вип. 47. — С. 215–228.

До розділу 8

1. Digital identity guidelines: authentication and lifecycle management (SP 800-63B) [Electronic resource] / National Institute of Standards and Technology. – Gaithersburg, MD : NIST, 2017. – (NIST Special Publication 800-63B). – Mode of access: <https://doi.org/10.6028/NIST.SP.800-63b> (date of access: 20.02.2026).
2. Shannon C. E. A mathematical theory of communication // Bell System Technical Journal. – 1948. – Vol. 27, no. 3. – P. 379–423 ; no. 4. – P. 623–656.
3. Bonneau J. The science of guessing: analyzing an anonymized corpus of 70 million passwords // 2012 IEEE Symposium on Security and Privacy. – Los Alamitos, CA : IEEE Computer Society, 2012. – P. 538–552.
4. Ross S. M. Introduction to probability models. – 11th ed. – Amsterdam : Academic Press, 2014. – 800 p.

5. Information security, cybersecurity and privacy protection – Information security management systems – Requirements (ISO/IEC 27001:2022) [Electronic resource] / International Organization for Standardization. – Geneva : ISO, 2022. – Mode of access: <https://www.iso.org/standard/82875.html> (date of access: 22.02.2026).

До розділу 9

1. Human Development Report 1994. New Dimensions of Human Security. New York : UNDP, 1994. 229 p.

2. Walker B., Salt D. Resilience Thinking: Sustaining Ecosystems and People in a Changing World. Washington : Island Press, 2006. 192 p.

3. Ryzhov I., Yashchuk P. Resilience in the System of National Security: The Concept of the Vital Dimension. Journal of Law and Political Sciences. 2025. Vol. 46, Issue 3. P. 94–121.

4. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін.).

5. World Economic Forum. Global Risks Report 2023. Geneva : WEF, 2023. 96 p.

6. Hegel G. W. F. Elements of the Philosophy of Right. Cambridge : Cambridge University Press, 1991. 379 p.

7. Renn O. Risk Governance: Coping with Uncertainty in a Complex World. London : Earthscan, 2008. 368 p.

8. Про національну безпеку України : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241.

Vydavatel:

Publishing house Education and Science s.r.o. IČO : 271 56 877.
Frýdlanská 15/1314 , Praha 8. MS v Praze , oddíl C,vložka 100614

**Cross-Disciplinary Studies in
Science, Innovation and Social
Development**

Volume VI

Signed for printing on February 28, 2026.
Format 60x90/8. Headset Times New Roman.
Mental printing. arc. 6,25. Edition online.